

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI RUSKÉ A UKRAJINSKÉ EMIGRACE V ZRCADLE OSOBNÍCH FONDŮ ULOŽENÝCH V NÁRODNÍM ARCHIVU

LENKA KLOČKOVÁ

Osobní fondy významných představitelů emigrace z bývalého Ruského impéria v meziválečném Československu uložené v Národním archivu¹ přinášejí mnohá cenná svědectví o životě těchto osobností i o době, ve které žili, a vhodně doplňují fondy úřední provenience i fondy spolků, které jsou badatelům zabývajícími se touto tematikou dostatečně známé.²

Ve svém příspěvku se věnuji především osobním archivům představitelů Strany socialistů-revolucionářů (eserů), které Národní archiv převzal v roce 2006 jako součást osobního archivu právníka Semjona Nikolajeviče Nikolajeva. Z tohoto celku byly při archivním zpracování o rok později vyčleněny jako samostatné archivní soubory osobní fondy Jekatěriny Konstantinovny Breško-Breškovské, Vasilije Gavriloviče Archangelského a jeho manželky Larisy Vasiljevny a Borise Nikolajeviče Rabinoviče.

Navzdory skutečnosti, že se jedná o torza původních osobních archivů, které byly ve třicátých letech převážně předány Ruskému zahraničnímu historickému archivu (RZHA)³ a dnes jsou uloženy ve Státním archivu Ruské federace, se

-
- 1 6. oddělení Národního archivu, oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek, se od svého vzniku v roce 1996 systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a kulturního života, představitele ruské a ukrajinské emigrace v meziválečném Československu nevýjimaje. Díky výjimečné spolupráci s paní Mgr. Anastásií Kopřivovou, která nám pomáhá navazovat kontakty s rodinami potomků ruských emigrantů, se může Národní archiv pyšnit stále rozmanitější kolekcí osobních fondů vztahujících se k tomuto tématu.
 - 2 Jedná se především o čtyři základní fondy, a to Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV-RPA), Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům (KRUS), Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO) a Ukrajinské muzeum (UM).
 - 3 S výjimkou osobního archivu Borise Nikolajeviče Rabinoviče, který nebyl Ruskému zahraničnímu historickému archivu (RZHA) předán. RZHA byl koncem roku 1945 převezen do Moskvy, v Národním archivu je uložen lístkový katalog sbírek RZHA v abecedním pořadí, podle věcných, osobních a zeměpisných hesel. Srv.: Národní archiv, fond Ruský zahraniční historický archiv, lístkový katalog sbírek.

v těchto fondech nacházejí mnohé cenné archiválie, které umožňují skládat střípky mozaiky života ruských emigrantů v meziválečném Československu. Osobní fondy všech jmenovaných původců uložené v Národním archivu mají zpracované inventáře⁴ a jsou zpřístupněny badatelům.

Archivní fondy vztahující se k exilu z bývalého Ruského impéria, ať se již jedná o fondy úřední, písemnosti spolků či osobní archivy, představují důležitou pramennou základnu pro studium problematiky ruské a ukrajinské komunity v Československu i jejich předních představitelů. Naprostou většinu z nich zpracovala anebo se podílela na jejich zpracování a zpřístupnění badatelům Raisa Machatková, prom. hist.⁵ Dnes jsou tyto fondy vyhledávané badateli z celého světa a patří k nejvíce využívaným fondům Národního archivu.

Jedním z významných představitelů ruského porevolučního exilu v Československu byl Vasilij Gavrilovič Archangelskij.⁶ Narodil se ve vesnici Mikuškino dne 1. 3. 1869 v Samarské gubernii v rodině pravoslavného kněze. V roce 1878 byl přijat do pravoslavného bohosloveckého učiliště v Samaře, v roce 1888 pak začal studovat na bohoslovecké akademii v Kazani, poté přestoupil na bohosloveckou akademii v Moskvě. Věnoval se pedagogické práci, vyučoval psychologii a logiku a literaturu v Simbirsku a Tobolsku. V roce 1902 byl jmenován do funkce újezdního inspektora národních učilišť v Samarské gubernii. Poté, co v roce 1905 vstoupil do Strany socialistů-revolucionářů, byl zbaven funkce inspektora, obviněn z nezákonné agitace mezi inteligencí a odsouzen k tříletému vyhnanství ve městě Berezov na Sibiři. V roce 1907 je znovu odsouzen k šestiletému žaláři. Po únorové revoluci 1917 byl v Petrohradu, kam přijel spolu s manželkou Larisou na sjezd Strany socialistů-revolucionářů, zvolen do ústředního výboru strany. Zapo-

4 Inventáře jednotlivých fondů se v současné době digitalizují a zpřístupňují na webových stránkách Národního archivu <http://vademecum.nacr.cz>.

5 Raisa Machatková, prom. hist. (*1932), historička, archivářka a překladatelka. V Národním archivu působila na plný úvazek bezmála půl století, v letech 1963–1996, poté pak do roku 2013 na zkrácený úvazek. Raisa Machatková je autorkou téměř osmi desítek inventářů, katalogů a dalších archivních pomůcek či soupisů a edic dokumentů. Specializovala se především na fondy a sbírky z období první Československé republiky a okupace. Mimořádné místo v její práci zaujímají archivní fondy vztahující se k ruské emigraci v meziválečném Československu: Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO), Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům (KRUS), Ukrajinské muzeum (UM), Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (MZV-RPA) a také osobní fondy představitelů ruské a ukrajinské emigrace. Je také spoluautorkou dvou svazků soupisů pramenů k tomuto tématu. Srv.: Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938. Materiály k dějinám. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice. Praha 1996; Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Prameny v českých, moravských a slezských archivech. Praha 2000.

6 Základní informace o fondu Archangelští, Vasilij Gavrilovič a Larisa Vasiljevna, Machatková, Raisa: Archangelští Vasilij Gavrilovič a Larisa Vasiljevna. 1922–[1965]. Inventář. Praha 2009.

čil se do vydávání eserského časopisu *Zemlja i volja* a za stranu eserů byl zvolen do Ústavodárného shromáždění.

V červnu 1921 přijíždějí s manželkou do Československa. Vedle novinářské práce byl aktivním činitelem Pražské skupiny Strany socialistů-revolucionářů, v roce 1921 se stal spoluzakladatelem a vedoucím představitelem Sjednocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv v Praze (*Zemgor*), vedl Ruskou knihovnu-čítárnu při *Zemgoru*, v červnu 1928 byl jmenován ministerstvem zahraničních věcí správcem Ruského zahraničního historického archivu na návrh jeho vědecké rady. Z písemností uložených v osobním fondu je nejcennější autobiografický text Vasilije Gavriloviče Archangelského Perezvony a dále jeho poznámkový sešit, kde vylíčil svoje úvahy a postoje. Zajímavá je také korespondence Larisy Vasiljevny Archangelské s představiteli strany eserů v exilu v Československu.

Další významnou osobností, jejíž osobní archiv je uložený v Národním archivu, je Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská.⁷

„Babuška ruské revoluce“ se narodila 13. 1. 1844 ve staré šlechtické rodině, dětství strávila na panství rodičů v Černigovské gubernii na Ukrajině. Její život byl ovlivněn narodnictvím. Učila děti rolníků ve škole, kterou na její naléhání zřídili rodiče na jejich statku. Po sňatku s Nikolajem Petrovičem Breško-Breškovským manželé zřídili na jejich statku pro rolníky spořitelni pokladnu a knihovnu. Začátkem 70. let opustila manžela i syna Nikolaje a agitovala mezi venkovským lidem za sociální spravedlnost, demokratické zřízení a lásku k vlasti. V roce 1874 byla zatčena a uvězněna, v roce 1878 byla odsouzena k pětileté těžké práci v dolech na východní Sibiři. Celý její další život byl vyplněný pobyty ve vězení, neúspěšnými pokusy o útěk, roky vyhnanství, ilegality a exilu.

Stála u zrodu Strany socialistů-revolucionářů, několikrát byla zvolena členkou jejího ústředního výboru. Léta 1903–1904 strávila v emigraci (mj. v USA). V roce 1905 se vrátila do Ruska, byla znovu zatčena a uvězněna v Petropavlovské pevnosti. V roce 1910 byla odsouzena k doživotnímu vyhnanství na Sibiři pod stálým policejním dohledem. Po únorové revoluci 1917 se vrátila do Petrohradu, agitovala za podporu revoluční vlády. Pod jejím vedením vzniklo nakladatelství *Zemlja i volja*. Po říjnovém převratu 1918 a zákazu strany eserů odjela na Sibiř. Zde se setkala s československými legionáři, zúčastnila se v srpnu 1918 prvního sjezdu československého vojska v Omsku, kde byla prohlášena „babičkou“ československého vojska. Za pomoci československých legií přijela v září 1919 do Prahy.

Život Jekatěrininy Konstantinovny Breško-Breškovské byl naplněný rozsáhlou korespondencí s představiteli ruského exilu a publikační činností.⁸ Její osobní fond

7 Inventář fondu Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská, Machatková, Raisa: Breško-Breškovskaja Jekatěrina Konstantinovna. 1917–1934 (1991). Inventář. Praha 2009

8 Jejími hlavními tématy byly ruské dějiny, rolnická otázka, tehdejší politická a ekonomická situ-

obsahuje mj. Vzpomínky na léta 1873–1918,⁹ dopis Alexandra Fjodoroviče Kerenského z Paříže z roku 1932 adresovaný Jekatěrině Konstantinovně Breško-Breškovské, několik fotografií Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské (samostatně i ve společnosti Alexandra Fjodoroviče Kerenského) a kopie některých dokumentů uložených ve Státním archivu Ruské federace, např. vzpomínky. Život Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské se uzavřel dne 12. září 1934.

K významným osobnostem exilu z území bývalého Ruského impéria, jehož fond je uložený v Národním archivu, bezesporu patří právník Semjon Nikolajevič Nikolajev (1880–1976).¹⁰ Narodil se 20. 4. 1880 v čuvašské vesnici Načar Ubejevo (dnešní Krasnomajsk) v Simbirské gubernii. Navštěvoval pravoslavný bohoslovecký seminář v Simbirsku, později studoval na právnické fakultě Kazaňské univerzity. Působil jako vyšetřující soudce v Simbirsku a smírčí soudce v Čeboksarech. V průběhu studia se zapojil do revolučního hnutí v Rusku, podílel se na vzniku studentské organizace Strany socialistů-revolucionářů v Simbirsku, redigoval ilegální časopis. V revolučních dnech roku 1917 ho čuvašské obyvatelstvo Simbirské gubernie zvolilo do Všeruského ústavodárného shromáždění, stal se spoluzakladatelem Komitétu členů Ústavodárného shromáždění (Komuče). Nikolajev byl v roce 1918 z rozkazu generála Alexandra Vasiljeviče Kolčaka zatčen. Po svém osvobození v roce 1919 působil jako smírčí soudce ve Vladivostoku. Do Československa emigroval v roce 1922.

Svou odbornost právníka využil ve veřejné a publikační činnosti v komunitě ruské emigrace, věnoval se především otázkám jejího sociálního a právního postavení. Tyto možnosti mu poskytlo členství ve vedení přední organizace ruské emigrace v Československu, jíž bylo Sjednocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv (Zemgor). V letech 1925–1933 byl jednatelem výboru Zemgoru, knihovníkem Ruské knihovny v Praze, členem vědecké komise Ruského zahraničního historického archivu v Praze. Dne 24. 5. 1945 byl zatčen NKVD a odvečen do Sovětského svazu, odsouzen k pětiletému žaláři a poté k čtyřletému vyhnanství na Sibiři. Do Československa se vrátil v roce 1954.

Osobní archiv Semjona Nikolajeviče Nikolajeva obsahuje písemný, tiskový a fotografický materiál z let 1880–2002. Fond je cenným zdrojem informací o událostech v předrevolučním a revolučním Rusku, kterých byl Nikolajev svědkem a ve svých memoárech je poutavě vylíčil. Právě memoáry¹¹ lze označit za nejcenější

ace v Rusku, rovnoprávnost žen, výchova mládeže, význam vzdělání a vlastenectví. V jedné ze svých posledních prací *Šťastný člověk* píše: „Není šťastný ten, kdo nic nezažil a sil svých nevyužil.“ Tuto myšlenku lze považovat za životní krédo Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské.

9 Vzpomínky byly napsány v letech 1929–1930.

10 Inventář fondu JUDr. Semjon Nikolajevič Nikolajev, Machatková, Raisa: Nikolajev Semjon Nikolajevič, JUDr. 1880–1976 (2002). Inventář. Praha 2008.

11 Knižní vydání memoárů: Nikolajev, Semen Nikolajevič: Vospominanija. Praga 2002; Nikolajev,

část jeho archivu. Pozornost badatelů zaujmou také články a referáty, které Nikolajev psal jako aktivní představitel ruské emigrantské komunity v předválečném Československu. Cenná je i osobní korespondence, fotografie, tiskoviny, ukázky ruského emigrantského tisku, který vycházel nejen v Československu, ale také ve Francii, Lotyšsku či v Německu.

Pozornost si bezesporu zaslouží také osobní archiv Borise Nikolajeviče Rabinoviče.¹² Ing. Boris Nikolajevič Rabinovič se narodil 19. 1. 1886 v ruském městě Penza v tehdejší Penzenské gubernii, byl geologem. V Rusku vstoupil do Strany socialistů-revolucionářů. Byl pronásledován nejprve carským režimem, později bolševiky. Do Československa přijel v roce 1921.

V Praze se Boris Nikolajevič Rabinovič zapojil do politické práce strany eserů, byl členem redakcí anebo dopisovatelem řady časopisů vydávaných v Československu a v jiných zemích. Koncem dvacátých let se přestěhoval do Chval u Prahy, kde spolu s Larisou a Vasilijem Archangelskými založil a provozoval prosperující drůbežárnu.¹³ Spolu s nimi ve Chvalech bydlela Jekatěrina Konstantinovna Breško-Breškovská. Dne 30. 7. 1942 byl Ing. Rabinovič pro svůj židovský původ deportován do Terezína a odtud musel v srpnu 1942 nastoupit svoji poslední životní cestu do vyhlazovacího tábora Malý Trostinec, kde zahynul.

Osobní fond obsahuje jen zlomek osobního archivu jmenovaného, jenž udržoval rozsáhlé osobní a písemné styky s významnými ruskými emigranty v různých zemích především díky své publikační a redakční práci. Fond obsahuje korespondenci, dokumenty o publicistické a redakční činnosti a fotografie z let 1921–1935. Přes svůj malý rozsah je zajímavým pramenem k získání informací o předních představitelích ruského exilu patřících do Strany socialistů-revolucionářů: Alexandrovi Fjodoroviči Kerenském, ministrovi obrany, spravedlnosti a později předsedovi Prozatímní vlády v Rusku, jeho synovi Glebu Aleksandroviči Kerenském, Jekatěrině Konstantinovně Breško-Breškovské aj. Dopisy Alexandra Fjodoroviče Kerenského jsou vzácné i tím, že se s výjimkou fondu Jekatěрины Konstantinovny Breško-Breškovské nevyskytují v žádném jiném fondu uloženém v Národním archivu.

Bližze bych se zastavila u osobního archivu tanečníka choreografa a pedagoga Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského.¹⁴

Semen Nikolajevič: *Vospominanij. Na pervom mestě pravda i tolko pravda*. Praha 2015.

12 Inventář fondu Boris Nikolajevič Rabinovič, Machatková, Raisa: *Rabinovič Boris Nikolajevič, Ing. 1921–1935*. Inventář. Praha 2009.

13 Za okupace podnik převzala Českomoravská banka (pravděpodobně pro nezaplacení půjčky). Boris Nikolajevič Rabinovič byl pak krátce zaměstnán v drůbežárně Václava Bayera jako cizinec bez státního občanství.

14 Základní informace o fondu Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského, Machatková, Raisa:

Narodil se v Kyjevě, kde studoval hru na klavír. V roce 1926 přijel do Československa. Z prostředků Ruské pomocné akce mu bylo umožněno pokračovat ve studiu na Ruském reformním gymnáziu v Moravské Třebové, od roce 1928 pak studoval na Českém vysokém učení technickém. Studium nezakončil složením všech státních zkoušek. V technickém oboru měl v době hospodářské krize malou šanci na uplatnění, pokusil se proto žít jako tanečník. V Praze se seznámil s ruskou primabalerínou Národního divadla Jelizavetou Nikolskou, která zde založila soukromou školu klasického tance. Po jejím absolvování v roce 1935 nastoupil cestu profesionálního tanečníka. Působil nejprve v pražských divadlech (např. ve Švandově divadle), pak v roce 1938 nastoupil v Zemském divadle v Brně jako sólový tanečník. Po návratu do Prahy působil jako externí tanečník, zejména v baletním souboru Jelizavety Nikolské. V roce 1940 byl přijat do baletního souboru Národního divadla. V prosinci 1943 byl zatčen gestapem a do konce války vězněn v Terezíně, Buchenwaldu, Königsteinu (pobočka KT Flossenbürg) a v pobočce uvedeného tábora v Litoměřicích. Po osvobození se vrací do Národního divadla, kde působil do roku 1947. Poté se jeho mateřskými scénami staly Státní divadlo v Brně, Krajské divadlo v Olomouci, Severočeské divadlo v Liberci. Choreograficky se podílel na řadě inscenací. Pracoval zároveň jako pedagog v tanečním oddělení Státní hudební a dramatické konzervatoře v Brně. V roce 1960 se rozloučil s uměleckou činností.

Osobní fond¹⁵ obsahuje písemný, tiskový a fotografický materiál ilustrující uměleckou dráhu Dmitrije Dmitrijeviče Grigoroviče-Barského. Cenná je kolekce kapesních diářů se zápisy deníkového charakteru z let 1936–1982, korespondence s významnými baletními umělci (např. Martou Drottnerovou, Lubošem Ogounem aj.), soubor divadelních fotografií, tisků, náčrty divadelních kostýmů.

Z významných archivů osobností emigrace z bývalého Ruského impéria je možno dále upozornit na osobní archiv významného ruského revolucionáře, člena Strany socialistů-revolucionářů, který se přátelsky stýkal se spisovatelem Lvem Nikolajevičem Tolstým, Jegora Jegoroviče Lazareva.¹⁶ Jeho osobní archiv obsahuje knihu deníkových záznamů o setkáních, rozhovorech, událostech v Rusku v době občanské války, líčí ale také dojmy z prvních měsíců autorova pobytu v Československu v letech 1919–1920. Druhý díl vzpomínek pak zachycuje politické a společenské události z let 1933–1934, mj. autorovo setkání s prezidentem T. G. Masarykem, Janem Masarykem, dále úvahy o marxismu,

Grigorovič-Barský Dmitrij Dmitrijevič. (1898) 1909–1995. Inventář. Praha 2002.

15 Osobní archiv Dimitrije Dimitrijeviče Grigoroviče-Barského byl do Národního archivu předán v roce 1999. Předání laskavě zprostředkovala Mgr. Anastázie Koprivová, externí pracovnice Slovenské knihovny a spoluzakladatelka občanského sdružení Výbor Oni byli první.

16 Inventář fondu Jegor Jegorovič Lazarev, Machatková Raisa: Lazarev Jegor Jegorovič 1919–1934. Inventář. Praha 2009.

vzpomínky na některé členy strany eserů, vykresluje život ruské emigrace v Československu.

Upozornila bych také na osobní fondy profesora matematiky Alexandra Alexandroviče Čuprova a na osobní fond ruského malíře a karikaturisty Fedora Petrikovského, v němž je uložena unikátní kolekce kreseb s portréty spoluvězňů ruské a německé národnosti z doby, kdy byl internován v tábore v Novosibirsku (1941–43), v internačním táboře Gorki (1947–1948) a poté v repatriačním táboře Lustdorf u Oděsy (1948).

Významnou akvizicí se v r. 2013 stala i Sběrka Olgy R. Hughees obsahující dokumenty vztahující se čelným osobnostem ruské emigrace v Praze. Nachází se v ní např. korespondence archimandrity Isaakije (vl. jm. Ivan Vasiljevič Vinogradov) a biskupa Sergije Pražského (vl. jm. Arkadij Dimitrijevič Koroljov).